

ДО 10-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ АКАДЕМІЙ НАУК (МААН)

Олексій ОНИЩЕНКО

Міжнародна асоціація академій наук: стратегія інформаційно-бібліотечного співробітництва

«Наука не знає кордонів» – це не просто красиве гасло, а відбиття реального життя. Ще в давні часи мислителі обмінювались листами, поширювали манускрипти, учені мандрували від двору одного освіченого, прихильного до науки правителя до іншого, університети були відкритими для громадян усіх країн, дослідники стажувалися в кращих наукових центрах будь-якої країни, національні академії завжди мали іноземних членів, а університети – професорів-візитерів. Міжнародні конференції, симпозіуми, наукові школи – невід’ємний елемент наукового процесу. Коли наукові міжнародні зв’язки несподівано уриваються, це боляче відбивається на стані науки в кожній з країн. Ось чому у вересні 1993 р. академії наук суверенних держав, утворених на території колишнього Радянського Союзу, створили Міжнародну асоціацію академій наук (МААН). На правах спостерігачів до неї ввійшли академії наук країн Балтії, Словачії, Чеської республіки. До складу Асоціації входять також асоційовані члени-організації, підприємства, мерії міст, фонди. Основною метою цієї неурядової міжнародної самоврядної організації є відновлення втрачених наукових зв’язків, вирішення найсуттєвіших наукових проблем розвитку цивілізації, кооперування фундаментальних досліджень, об’єднання зусиль у проведенні найперспективніших розробок, спільне використання унікального й дорогого обладнання, збереження інтелектуального й науково-технічного потенціалу своїх країн, законодавче закріплення науки як найважливішого державного пріоритету.

Згідно з Положенням про МААН вищим органом Асоціації є Рада асоціації, до якої входять президенти академій наук-членів МААН або делеговані ними представники. Основна робота Асоціації проводиться в постійних і тимчасових комісіях та комітетах за такими науковими напрямками: комітети з технічних, природ-

ничих і гуманітарних наук, з проблем розвитку екології, космічних досліджень, енергетики, з проблем правового і економічного забезпечення діяльності академій наук.

З перших кроків своєї діяльності Асоціація приділяє багато уваги гласності заходів, що проводяться, залученню владних структур до конструктивного діалогу, спрямованого на стабілізацію і розвиток сфери науки, формуванню сприятливого і шанобливого ставлення до фундаментальної науки і національних академій наук, інформуванню влади і громадян про колективну думку вчених щодо актуальних державних і наукових проблем, ознайомленню з проектами міждержавних наукових і науково-технічних програм, розроблених під егідою Асоціації. Меморандуми, звернення до урядів, оприлюднення звітів про роботу Асоціації і її комісій – поширені форми діяльності цієї організації.

Унаслідок наполегливої копіткої роботи, зацікавленої участі всіх академій – членів МААН у підготовці і проведенні спільних заходів Асоціація досягла позитивних результатів у поновленні співробітництва між ученими країн Співдружності. В останні роки сформовані і регулярно працюють нові комісії і ради Асоціації – рада з нових матеріалів, рада з фундаментальних географічних досліджень, комісії в галузі астрономії, порошкової металургії, охорони довкілля.

Практичного втілення набуває, наприклад, розробка єдиної програми радіобіологічних досліджень академій-членів МААН, міждержавної наукової програми «Проблеми охорони природного середовища і сталого соціально-економічного розвитку», до якої увійде наукова програма «Гірнична геоекологія і сталий розвиток», програма наукових досліджень з проблеми «Рациональне використання і охорона природних комплексів басейнів річок Дніпра, Прип’яті і Дністра».

Рада МААН щороку проводить засідання і конференції. Регулярно відбуваються засідання її комісій і наукових рад, започатковано таку форму співпраці, як проведення нарад керівників відділень одного профілю всіх академій для прийняття узгоджених пропозицій

з розширення співробітництва у певній галузі. У 2001 р., наприклад, спільні плани узгодили хіміки.

У 2002 р. під егідою МААН у Москві відбулось спільне засідання президій Російської академії наук і Національної академії наук України. На засіданні відзначалось, що академії наук України і Росії, їх президенти – академіки Ю. С. Осипов і Б. Є. Патон – доклали всіх зусиль, щоб зв'язки між ученими не переривалися. Були розглянуті основні досягнення у рамках Договору про співробітництво та протоколу про міжакадемічні обміни на безвалютній основі. На засіданні відзначалось, що академії реалізують спільні програми фундаментальних досліджень у галузі астрономії, екології, медицини, а також велику програму космічних досліджень з використанням автоматичних апаратів, у рамках якої в останні роки проведено кілька запусків космічних апаратів. 13 проектів охоплює спільна програма в галузі нанофізики і наноелектроніки. Більша частина спільного засідання була присвячена доповідям про результати цих досліджень.

Говорили вчені й про те, що через нестачу коштів основна робота виконується не на рівні великих академічних проектів, а на основі взаємодії між окремими інститутами. Серед тих, хто зробив найбільший внесок у російсько-українські відносини, українські інститути електрозварювання, кібернетики, проблем транспорту, а також інститути біологічного профілю, Кримська астрофізична обсерваторія. Російські – інститути астрономії, ядерних досліджень, машинознавства, проблем транспорту, проблем управління. Постійні контакти встановились між філософами, економістами, психологами, істориками, які часто зустрічаються на конференціях, симпозиумах і семінарах.

Вдалою формою співробітництва виявилось також спільне використання унікальних наукових об'єктів. Серед таких Ю. С. Осипов назвав передавальну систему у Нижньому Новгороді і радіотелескоп у Харкові, доступ до яких відкрито для вчених обох країн, що спеціалізуються у радіоастрономії і радіофізиці.

У 2003 р., який проголошено Роком Росії в Україні, заплановано візит-відповідь Російської академії наук до Києва.

Рада МААН організувала низку великих міжнародних форумів, таких як міжнародна конференція «Трансформація наукових систем у державах з перехідною економікою і роль науки в суспільстві, що змінюється»; щорічно, починаючи з 1996 р., проводить у Києві міжнародний семінар з питань охорони інтелектуальної власності; ініціювала поновлення регіонального співробітництва академії наук України, Білорусі і Молдови, заснувала міжнародний науковий і суспільно-політичний журнал «Общество и экономика».

Діяльність Асоціації певною мірою сприяла збереженню системи організації академічної науки, яка історично склалася в пострадянських державах і виправдовує себе.

У полі зору МААН постійно знаходяться питання інтеграції науки і освіти, залучення молоді в науку, підго-

товки наукових кадрів вищої кваліфікації. Аналітичні записки з цього питання регулярно надсилаються урядам держав, академії яких є членами МААН. Один зі шляхів інтеграції науки і освіти – прийом до складу МААН зі статусом асоційованого члена провідних університетів світу. У 2002 р. асоційованими членами МААН стали Московський державний університет, Об'єднаний інститут ядерних досліджень (м. Дубна), Московський фізико-технічний інститут, Білоруський фонд фундаментальних досліджень.

Рада МААН заснувала золоту медаль «За содействие развитию науки» і премію МААН за видатні наукові досягнення.

Оскільки однією з основних умов підтримки життєдіяльності науки є її інформаційне забезпечення, при Асоціації у 1996 р. було створено Раду директорів наукових бібліотек (НБ) та науково-інформаційних центрів (НІЦ) академії наук – членів МААН. До Ради ввійшли директори НБ академії наук Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану, України та директори п'яти НІЦ – Всеросійського інституту наукової і технічної інформації (ВІНІТІ), Інституту наукової інформації з суспільних наук (ІНІСН) (Росія), Інституту проблем реєстрації інформації НАН України, Казахстанського ДНТІ Міністерства науки – АН Республіки Казахстан, Центру наукової інформації в галузі гуманітарних наук АН Республіки Молдова. Головою Ради директорів обрано генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), академіка НАН України О. С. Онищенко.

По суті, Рада директорів стала правонаступницею Міжнародної асоціації академічних бібліотек і науково-інформаційних центрів.

Згідно з «Положенням Про Раду директорів...», її основними завданнями є:

- визначення пріоритетних напрямів та координація інформаційної взаємодії НБ і НІЦ національних АН;
- вироблення механізмів регулярного обміну інформаційними матеріалами, взаємовикористання інформаційних ресурсів для оптимальної організації інформаційного забезпечення науки в академіях – членах МААН;
- організація обміну продуктами професійної наукової та інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек й інформаційних центрів, підготовка спільних інформаційних та наукових видань, розробка спільних наукових програм;
- розвиток міжнародних наукових зв'язків з бібліотеками та інформаційними закладами світового співтовариства.

Керівництво Ради МААН надає виключно важливого значення стану інформаційного обслуговування потреб науки. У надзвичайно важкому з фінансового огляду 1994 році, зазначається у звіті МААН, «Президією НАН України затверджені нові принципи і пріоритети бюджетного фінансування. Прийнято рішення про цільо-

ву підтримку за рахунок бюджету Академії бібліотечних фондів і архівів, унікальних колекцій, які мають виключне значення для інтелектуального і культурно-освітнього потенціалу України». І далі: «До пріоритетів бюджетного фінансування віднесені також теоретичні дослідження, рівень яких відповідає світовому, цілеспрямовані фундаментальні дослідження, що є основою нових високих технологій, і, безумовно, ті конкретні наукові розробки, які можуть відіграти важливу роль у виході України з кризи». Послідовність названих пріоритетів красномовно свідчить про ставлення Ради МАН до проблем інформаційного забезпечення науки.

Після затвердження Радою МАН Положення про Раду директорів НБ і НІЦ та її складу багато зусиль було докладено на вирішення організаційних проблем, оскільки на шляху книгообміну постала неузгодженість податкового та митного законодавства країн, академії яких утворили Асоціацію. Щоб сприяти узгодженню законодавства різних країн щодо обміну літературою, Рада директорів НБ і НІЦ організувала взаємообмін проектами документів, що розроблялися в країнах Співдружності, сприяла підписанню ними Флорентійської угоди.

Діяльність Ради директорів сприяла збагаченню й досвіду законотворчої діяльності у сфері бібліотечної справи та інформації. Всі академічні бібліотеки брали участь у розробці національних нормативних актів про бібліотеки і бібліотечну справу, інформаційну діяльність, обов'язкові примірники творів друку і завдяки оперативності дій Ради директорів мали можливість враховувати позитивні напрацювання одне одного.

Під час засідань Ради директорів НБ і НІЦ, які щороку проходять на міжнародних наукових конференціях, що їх проводить базова бібліотека Ради директорів – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, – обговорюються раціональні шляхи розв'язання проблем, що постали перед бібліотеками в процесі переходу до інформаційного суспільства і є актуальними для всього директорського корпусу: впровадження новітніх високоефективних технологій для створення інформаційної бази інноваційного розвитку країни, забезпечення користувачів оперативною і релевантною їхнім потребам інформацією, вдосконалення бібліотечно-бібліографічних послуг, підвищення культури обслуговування, інформаційної культури читачів, трансформація бібліотечних фахівців у технологів і організаторів інформаційної сфери, спеціалістів з аналітико-синтетичної обробки документальних інформаційних потоків, реорганізація з цією метою системи безперервної бібліотечної освіти, де основну увагу буде приділено новим інформаційно-освітнім технологіям, інноваційним формам навчання, розвитку системи дистанційної освіти. Актуальні питання бібліотечно-інформаційної діяльності розглядаються на щорічних міжнародних конференціях «Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва» (Автономна Республіка Крим, Судак), співорганізатором яких є НБУВ, а бібліотеки й інформаційні центри національних академії наук – активними учасниками. Головна

тема форуму 2002 р., в якому взяли участь фахівці Бібліотеки з природничих наук РАН (БПН РАН), ДПНТБ Сибірського відділення РАН, ЦНБ НАН Білорусі, ЛНБ ім. В. Стефаніка та інші – «Електронні інформаційні ресурси і соціальна значущість бібліотек майбутнього суспільства». Особливо актуальною для бібліотек національних академії наук – членів МАН є проблема інтеграції інформаційних ресурсів на національному та міждержавному рівні, вирішенню і реалізації завдань якої сприятимуть корпоративна каталогізація, стандартизація, лінгвістичне та програмне забезпечення, що розробляються фахівцями НБУВ – учасниками низки програм і проектів. Отримано перші результати зі створення національного формату представлення бібліографічних даних, наявність якого є передумовою інтеграції бібліографічних ресурсів провідних бібліотек України. З урахуванням вимог цього формату уточнено технологію формування електронного каталогу НБУВ для подальшого переходу до кооперативної каталогізації обов'язкового примірника творів друку України спільними зусиллями НБУВ та інших бібліотек.

Плідною є діяльність НБУВ у Міжнародній асоціації користувачів і розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій (ЕБНІТ), під егідою якої з 1998 р. спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України (Інститут – член Ради директорів МАН) реалізується корпоративний проект формування загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова», яка нині містить 78 тис. записів, що розкривають зміст монографій, енциклопедій, довідників, словників, збірників наукових праць, матеріалів конференцій, авторефератів дисертацій, препринтів, статей з наукових журналів. З 1999 р. щоквартально виходять друком три галузеві серії Українського реферативного журналу «Джерело». Поряд з друкованими версіями цього журналу здійснюється випуск його електронних копій на компакт-дисках, а на веб-сайті НБУВ підтримується онлайн-доступ до реферативної бази даних засобами глобальних комп'ютерних мереж. Інформація на сайті стає доступною користувачам мережі Інтернет ще до виходу з друку Українського реферативного журналу.

Реферативні ресурси користуються підвищеним попитом у міжнародному інформаційному співтоваристві, вони є інтеграційною основою інфосфери науки. У зв'язку з цим представники ВІНІТІ, ДПНТБ Росії та ІНІСН РАН виявили зацікавленість у отриманні тематичних фрагментів загальнодержавної БД «Україніка наукова». Натомість російські колеги пропонують надати свої ресурси, що становлять інтерес для України.

Таким чином, основні зусилля Ради директорів, спрямовані на розширення інформаційного обміну між науковими бібліотеками та інформаційними центрами академії – членів МАН з метою інтеграції наявних інформаційних ресурсів, сприяють створенню єдиного інформаційного простору науки – одного з пріоритетних напрямів інформатизації суспільства.

Сьогодні можна відзначити, що регулярного харак-

теру набув безвалютний обмін науковими журналами національних академій наук, що визначені на основі ознайомлення з планами видань всіх академічних установ.

Активізувався книгообмін НБУВ (як базової організації Ради директорів) з центральними науковими бібліотеками Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, БАН (Санкт-Петербург) та ДПНТБ Сибірського відділення Російської академії наук. Розпочато книгообмін з новими асоційованими членами МААН – науковими бібліотеками МДУ, Московського фізико-технічного університету, Білоруським фондом фундаментальних досліджень. НБУВ відправлено бібліотекам академій наук – партнерам з книгообміну в 2002 р. 3578 прим. наукових видань (493 монографії, 3085 періодичних видань), отримано 1217 прим. (837 монографій, 380 прим. журналів). Як завжди, цінні наукові видання надсилав Російський гуманітарний науковий фонд – 368 монографій.

У зв'язку з Роком України в Російській Федерації і зважаючи на традиції наукового співробітництва наших країн Російська академія наук у 2002 р. передала в дар НАН України 3500 прим. книг і журналів – видань РАН, зокрема 150 назв (1900 номерів) періодичних видань. У формуванні книжкового дарунка НАН України для Російської академії наук, координатором якого стала НБУВ, активну участь взяли науково-дослідні інститути НАН України Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Львова, Миколаєва тощо. До складу дарунка ввійшли видання, серед яких монографії, збірники наукових праць, періодичні видання, що репрезентують сучасний рівень розвитку української науки, освіти, культури.

Бібліотеки академій наук Білорусі, України, Росії обмінюються списками іноземних наукових видань, замовлених за валюту чи одержаних шляхом міжнародного книгообміну, а також списками іноземної літератури, що надійшла в установи академій децентралізовано (обсяги її з року в рік зростають), оскільки ця інформація є основою для регіонального кооперування комплектування, організації доукомплектування копіями документів, служить довідковим апаратом для роботи міжбібліотечного абонементу.

Дієвою формою обміну інформацією визнано виїзні книжкові виставки, література для яких добирається з урахуванням побажань країни, що замовляє виставку і після експонування її закуповує. НБУВ організувала в найбільших бібліотеках усіх країн Балтії книжкові виставки до 10-річчя незалежності України. Виставки «Латвія – Україна: дружба крізь віки» та виставка кераміки народного майстра Антона Ушпеліса, організовані Латвійською академічною бібліотекою, «Відродження Литви. 1988–1998» (з фондів Національної бібліотеки Литви імені Мартінаса Мажвідаса), книжково-ілюстративна виставка «Незалежному Казахстану – 10» (за сприяння Посольства Республіки Казахстан в Україні) експонувалися в НБУВ.

Разом з тим, члени Ради директорів вважають: для того, щоб обмін друкованими виданнями, який сьогодні,

в основному, здійснюється на засадах двосторонніх угод між бібліотеками, був взаємокорисним, він має здійснюватися на основі попереднього замовлення літератури за темпланами видавництва та академічних установ.

Для ретроспективного комплектування активніше мають використовуватися, на думку членів Ради, обмінні фонди бібліотек та броньовані фонди Академій.

З року в рік збагачується досвід академічних бібліотек з організації обміну інформаційними ресурсами по глобальних комп'ютерних мережах шляхом виставлення на веб-серверах бібліотек електронних каталогів, списків нових надходжень, бібліографічних, реферативних, фактографічних, повнотекстових баз даних власної генерації, а також баз даних світових інформаційних центрів, записаних на CD-ROM.

Інший напрям, який посилено розвиває Рада директорів НБ і НІЦ, – координація зусиль у професійній діяльності. Рада директорів забезпечує головні бібліотеки академій – членів МААН зведеним планом наукових конференцій і семінарів, що проводяться в бібліотеках протягом року, інформацією про тематику дисертаційних досліджень та науково-дослідних робіт. Незважаючи на економічні труднощі, які ускладнили здійснення професійних контактів, провідні спеціалісти центральних бібліотек – членів МААН беруть участь у спільних конференціях, семінарах, «круглих столах». Так, бібліотеки Білорусі, країн Балтії беруть участь у семінарах з проблем автоматизації, що їх проводять БПН та БАН Російської Академії наук. Дослідники з Москви, Мінська, Санкт-Петербурга, Брянська виступали з науковими доповідями з проблем розкриття і збереження історико-культурних фондів академічних установ, наукового опису рукописів, каталогізації пам'яток книгодрукування на міжнародній науковій конференції «Львівському апостолу – 425», яка відбулась у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Щорічно члени Ради директорів зустрічаються тут на міжнародних наукових конференціях, що їх організовує НБУВ.

На веб-серверах головних бібліотек академій-членів МААН вміщується інформація про значні події в житті бібліотек, масштабні заходи з актуальної тематики, діяльність бібліотечних асоціацій, електронні версії наукової та інформаційно-бібліографічної продукції установ тощо. Найважливіші з цих матеріалів, передовий досвід академічних бібліотек та інформаційних центрів висвітлюються на спеціальній сторінці веб-сайту НБУВ. Зокрема, члени Ради високо оцінили матеріали ДПНТБ Сибірського відділення РАН про організацію регіональних зон інформації та електронних проблемно-орієнтованих бібліотек, а також навчальних тематичних планів і програм курсів підвищення кваліфікації, розроблених створеним при цій бібліотеці Центром безперервної освіти. Актуальними визнано також матеріали про досвід корпоративної роботи бібліотек Білорусі під егідою Білоруської бібліотечної асоціації.

Бібліотеки України, Білорусі, Росії обмінюються по електронній пошті підготовленими ними інструктивними та методичними матеріалами, оперативно вислов-

люють зауваження та пропозиції, проводять телеконференції з дискусійних фахових проблем.

У той же час неефективно використовуються такі реальні можливості взаємодії, як співробітництво у створенні національних бібліографій, обмін розробленими методиками досліджень з актуальних для бібліотек питань, звітами про завершені дослідження, програмами і навчальними планами підвищення кваліфікації, розробленими для системи перепідготовки бібліотекарів курсами лекцій, тренінгами, методичними посібниками.

За роки роботи Ради сформувалась практика обміну публікаціями у фахових журналах, наукових збірниках. Спеціалісти з Білорусі, Латвії, Казахстану, Росії оприлюднюють фундаментальні та прикладні дослідження на сторінках науково-теоретичного і практичного журналу «Бібліотечний вісник», а фахівці НБУВ і Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника надсилають свої матеріали на замовлення фахових видань близького зарубіжжя.

Оскільки потреба у професійному спілкуванні гостро відчувається спеціалістами всіх академічних бібліотек, Рада директорів прийняла рішення про видання збірника, на сторінках якого знайшли б відображення пошуки нових шляхів розвитку наукової бібліотеки, визначення її місця в соціальній структурі сучасного суспільства, підходи до управління розвитком бібліотек, формування їхніх фондів, впровадження сучасних інформаційних технологій, зусилля з оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування вчених і спеціалістів, трансформації ролі бібліотекаря в новому інформацій-

ному середовищі. Конкретні рішення фахівців з багатьох названих проблем, спроби теоретичного осмислення практичної бібліотечної діяльності, результати наукових досліджень, що проводяться бібліотеками, представлені в першому випуску науково-практичного і теоретичного збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития» (Київ, 2000). Збірник підготовлений міжнародною редакційною колегією, до якої увійшли директори і провідні спеціалісти академічних бібліотек, виданий Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. До друку готується другий випуск збірника.

10 років – достатній строк для підведення певних підсумків, осмислення діяльності Міжнародної асоціації академії наук. Ми вирішили дати можливість висловитись на сторінках нашого фахового журналу директорам центральних наукових бібліотек і інформаційних центрів академії наук – членів МАН і започатковуємо з цією метою нову тематичну рубрику: «До 10-річчя Міжнародної асоціації Академії наук (МАН)».

Цю рубрику ми відкриваємо двома статтями-роздумами директора найдавнішої національної академічної бібліотеки Європи і світу – заснованої у 1714 р. Імператорської Бібліотеки Імператорської Академії наук – сьогодні славнозвісної БАН. У першій статті розкриваються щасливі десятиріччя життя Бібліотеки за часів правління Петра I, кількома виразними штрихами показано її роль у формуванні національної культури і науки. Друга стаття – це роздуми про минуле, сьогоднішнє і майбутнє БАН як феномена науки і культури Росії.

Валерий ЛЕОНОВ

Библиотека Академии наук – первая национальная библиотека России

Национальные проблематика и специфика, отличающие нашу, русскую, библиотеку от библиотеки французской, английской или американской, были найдены и заданы Петром Первым. В конце 1714 г. замысел царя стал осуществляться в ходе работы над книжными фондами его библиотеки – основного ядра будущей Библиотеки Академии наук (БАН).

При всей, казалось бы, внешней непримечательности такого события это был прыжок через бездну культурного времени и пространства. Он знаменовал собою переход от первой древнерусской публичной библиотеки в Киеве к современной национальной библиотеке в Санкт-Петербурге.

Валерій Павлович Леонов, д-р пед. наук, професор, директор Бібліотеки Російської академії наук.

Переход длиною в семь столетий был совершен Петром как бы в два приема: вначале возникает невероятная для России того времени мирная тема «Наука и просвещение» (за 43 года петровского правления страна знала всего один по-настоящему мирный год), рожденная во время его путешествий за границу, а уже потом появляются форма и денежные средства для воплощения этой темы. Нам еще предстоит осмыслить грандиозность этого перехода...

Создатель БАН был первым лицом русского государства. А до него в Древней Руси им был киевский князь Ярослав Мудрый. Таким образом, и Ярослав Мудрый, и Петр Первый являют собой великолепное выражение личностного начала в русской библиотечной культуре.

Молодая Россия прилагала значительные усилия и потратила огромные средства на организацию в северной столице библиотеки нового типа, которой за первые